ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Абашнік В. О.
завідувач кафедри гуманітарних
та фундамен-тальних
юридичних дисциплін
Харківського економіко-
правового університету,
доктор філософських наук

ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

Поняття «гідність» виникло в епоху Античності, але його авторами були не давні греки, а давні римляни. Це один із не багатьох випадків у гуманітарній науці, коли не Сократ, Платон, Аристотель чи інші грецькі мислителі стали родоначальниками важливого філософського терміну. Слово «гідність» (лат. dignitas) отримало розповсюдження в культурі Давнього Риму, й навіть стало там одним із важливих політичних і суспільних понять. Однак спектр застосування «гідності» у давніх римлян обмежувався соціальним положенням та рангом людини, наприклад, «гідність сенатора», «гідність консула», «гідність патриція». Тобто, «гідність» здебільшого була синонімом таких термінів, як «честь», «суспільне положення», «соціальний престиж».

Рис. 1. *Будівля Земельного суду у м. Франкфурт на Майні зі словами із статті 1 Основного Закону ФРН: "Гідність людини є недоторканною".*

Особлива заслуга у визначенні, тлумаченні та застосуванні поняття «гідність» належить давньоримському філософу, юристу та політику Марку Тулію Цицерону (Marcus Tullius Cicero, 106–43 рр. до н.е.), зокрема, в його трактатах «Про державу/республіку» (De re publica) та «Про обов'язки» (De officiis). Спочатку він в давньоримській традиції використовує «гідність» у відношенні соціального положення людини, а тому вирізняє різні види гідності, тобто використовує цей термін у множині – «гідності» (лат. dignitates). При цьому Цицерон говорить про зовнішній характер гідності та можливість звести її до таких термінів, як «честь», «похвала», «слава», тобто те, що людина можна заслужити.

В трактаті «Про обов'язки» Цицерон вперше використовує «гідність» у сенсі «гідності людини», або «людської гідності» (лат. dignitas hominis). Як відомо, цю працю він написав під впливом давньогрецьких стоїків, або представників «школи стоїків», зокрема, трактатів Панаітіоса із Родосу. Отже в названому творі Цицерон говорить про гідність як якість, котра вирізняє людину (причому всіх людей) від інших істот, наприклад, від тварин. При цьому він поєднує термін «гідність» з терміном «особа» (лат. persona). Таким чином, у Цицерона мова вже йде не про «зовнішню гідність» (ранг, чин, положення у суспільстві), а про «внутрішню гідність», котра притаманна всім людям.

Подальший розвиток поняття «гідність людини» отримало в епоху Середньовіччя, зокрема у християнському світі. Так, відомий богослов та філософ Григорій Ніський (грец. Γρηγόριος Νύσσης, бл. 335–394 рр.) говорить про гідність як виявлення людської душі у трактаті «Про сотворіння людини» (De hominis opificio, 380). В християнському контексті сотворіння людини про гідність пише також Аврелій Августин, або Августин Блаженний (Aurelius Augustinus, 354–430) у своїх працях, зокрема, у роботі «Про Трійцю» (De Trinitate), котра складалася з 15 книг. Нарешті, богослов та філософ Хома Аквінський (Thomas Aquinas, 1225–1274) в своєму фундаментальному творі «Сума теології» (Summa theologica) наголошує, що коли людина грішить, то «людина покидає порядок розуму й тим самим відходить від гідності людини» [6, 23]. Тобто, людина має притаманну від свого сотворіння гідність, але може лишитися неї внаслідок гріховності.

В епоху Відродження цією проблематикою займався італійський гуманіст та політик Джанноццо Манетті (Giannozzo Manetti, 1396–1459) в праці «Про гідність та піднесеність людини» (De dignitate et excellentia hominis, 1452). Тут у першій частині він розглядає тіло людини як божественне сотворіння, у другій частині – душу як безсмертну

субстанцію, котра має такі якості, як розсудок, пам'ять, волю. Третя частина трактату Манетті аналізує людину як поєднання тіла та душі. Саме тут автор говорить про «гідність» (лат. dignitas), яка проявляється у діяннях людини, бо саме діяння та пізнання є найважливішими рисами людини.

Інший представник італійського Відродження, філософ Джованні Піко делла Мірандола (Giovanni Pico della Mirandola, 1463–1494), став відомий завдяки своїй «Промові про гідність людини» (Oratio de hominis dignitate), котра в 1486 р. спочатку вийшла у збірці його праць, а в 1504 р. окремим виданням у Страсбурзі під назвою «Про гідність людини» (De hominis dignitate). Хоча він вживає термін «гідність» в цьому трактаті лише один раз, та й то у контексті «гідності ангелів», котрим людина повинна слідувати у своєму житті, однак тут є багато змістовних інновацій у порівнянні з попередніми авторами. Зокрема, Піко делла Мірандола приділяє увагу «самовдосконаленню» людини, що пізніше стало основою автономії та самовизначення людини як важливих аспектів людської гідності в епоху Просвітництва.

Один із представників Раннього Просвітництва, німецький та швецький філософ, історик та юрист Самуель Пуфендорф (Samuel Pufendorf, 1632–1694) торкався питання людської гідності у своєму фундаментальному творі «Вісім книг про природне та міжнародне право» (De jure naturae et gentium libri octo, 1672). Тут він вказує на принцип самозбереження, котрий пов'язаний із рівністю людей від природи. Саме з рівністю взаємопов'язана гідність людей, хоча рівність тут не означає правову, політичну, або соціальну рівність. З природної рівності Пуфендорф лише виводить вимогу, згідно з якою ніхто не має права наносити тілесні ушкодження іншим, насилувати жінок, порушувати право на власність. Для регулювання відносин між людьми існують закони природного права, котрі засновані на Божественному законі, та закони позитивного права [1].

Лише в епоху Пізнього Просвітництва, у творчості німецького класика Іммануїла Канта (Immanuel Kant, 1724–1804) поняття «людської гідності» (нім. die Menschenwürde) отримує той зміст, котрий ми маємо на увазі сьогодні. В своїх ключових працях з етики «Основи метафізики моральності» (1785), «Критика практичного розуму» (1788) та «Метафізика моральності» (1798) він розробив вчення про найвищий моральний закон – «категоричний імператив». В його рамках Кант наголошує, що людина завжди є «метою сама по собі», й ніколи не може розглядатися як «засіб для досягнення мети». Саме тому людина має

«абсолютну цінність», або «гідність» (нім. die Würde). Основою гідності людини виступає її «автономія», тобто здібність діяти незалежно від інших.

Така точка зору на людську гідність отримала розповсюдження серед прихильників Канта («кантіанців»), серед яких важливу роль відігравав Людвіг Кіндратович, або Людвіг Гайнріх Якоб (Ludwig Heinrich Jakob, 1759–1827), відомий німецький та українсько-російський філософ, юрист, економіст і майбутній професор «політичної економії та дипломатики» Харківського університету [2]. Ще під час викладання в університеті Галлє в 1785–1806 рр. Якоб представив своє філософсько-правове вчення у працях «Про моральне почуття» (1788), «Філософське вчення про мораль» (1794), «Філософське правовчення, або природне право» (1794, 2-ге вид. 1802), «Витяг із природного права» (1796), де зокрема мова йшла про захист честі та гідності громадян [3].

Гідність людини Якоб аналізує в названих та інших творах, а особливу увагу цьому терміну він приділяє у роботі «Філософське вчення про мораль» (1794), зокрема у другому розділі другої частини під назвою «Про моральне судження» [5, 139–159]. Так, тут він наголошує: «Всі моральні істоти мають абсолютну цінність, або гідність в собі [eine Würde in sich]. Бо вони мають свободу, а вона є дещо Абсолютним. Тому вони є особами, котрих ніколи неможна обмінювати як речі, адже вона [особа] кожна сама по собі має абсолютну цінність» [5, 140]. Далі автор уточнює взаємозв'язок гідності з моральністю людини: «Однак певна особа доводить у світі свою гідність тим, що вона всі свої дії породжує через свободу згідно з моральним законом, а отже гідність є моральною цінністю, котра полягає в моральності» [5, 140].

Ці та інші думки стосовно гідності людини Якоб пропагував в Україні під час свого викладання у Харкові [4]. Зокрема у праці «Про роботу кріпосних та вільних селян» (1814) він доводив необхідність відміни кріпосництва у Російській імперії та наголошував, що саме праця вільних селян може принести набагато більше користі господарству та країні. Окремо слід сказати, що Якоб вперше використав термін «національна економія» (die National-Oekonomie) й проаналізував його у своїй роботі «Принципи національної економії, або вчення про національне господарство» (1805), яка вийшла другим виданням у Харкові (1809).

В 19-му та 20-му століттях багато філософів, юристів та політиків займалися теоретичною розробкою питання людської гідності, серед них були Фрідріх Ніцше, Артур Шопенгауер, Фердинанд Лассаль, Ганс

Кельзен, Мортімер Адлер, Алан Джевірт. Але рушійні імпульси до практичного вирішення питань, пов'язаними з забезпеченням людської гідності, надали катастрофічні наслідки двох світових воєн у 20-му сторіччі. Нарешті, 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН в Парижі була прийнята «Загальна Декларація Прав Людини». За таке рішення виступили 40 держав, ще вісім держав утрималися при голосуванні за цю декларацію, зокрема й представник Української РСР, котра входила тоді до складу СРСР.

В «Загальній Декларації Прав Людини» (1948) також акцентована увага на гідності людини. Зокрема, у першій статті сказано: «Всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах». Під впливом цього міжнародного документу багато країн світу ввели гідність людини як принцип своїх конституцій, наприклад, Греція (стаття 2), Португалія (стаття 1), Бельгія (стаття 23), Іспанія (стаття 10), Швеція (стаття 2), Італія (стаття 3), Швейцарія (стаття 7). «Основний закон Федеративної Республіки Німеччина» (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland), який був прийнятий в 1949 р., в своїй першій статті також декларує: «Гідність людини є недоторканою» [6, 46].

Гідність людини є важливим елементом Конституції України. Причому цей термін фігурує в декількох аспектах. Наприклад, в статті 3 вказано: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [7]. Тобто, тут акцентується увага на гідності як суспільній цінності. В статті 21 констатується: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [7]. Отже, в даному випадку наголошується взаємозв'язок між рівністю всіх людей та гідністю всіх людей, тобто той аспект, котрий відомий нам з творів німецько-швецького просвітника Самуеля Пуфендорфа.

В статті 28 Конституції України гідність людини розглядається як право людини: «Кожен має право на повагу до його гідності» [7]. В цьому контексті також стаття 68 говорить: «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» [7]. Також гідність людини охороняється Кримінальним та Цивільним кодексами України. Тобто, на законодавчому та теоретичному рівнях гідність людини в більшості країн Європи, світу та в Україні досить добре гарантована та захищена. Але у практичному відношенні справи не такі оптимістичні, про що свідчать щорічні звіти про порушення прав та свобод людей у різних країнах світу.

В контексті розвитку на початку 21-го століття у різних країнах світу виникають нові питання щодо втілення та охорони гідності людей. Але як справедливо констатує сучасний німецький філософ права, професор Дітмар фон дер Пфордтен, навіть у теоретичному відношенні є питання, пов'язані з людською гідністю, на котрі важко найти одну чітку відповідь. Серед них: Чи можна лишити волі людину на все життя? Чи можна насильно годувати людину, коли вона страйкує (об'явила голодовку)? Чи може держава застосовувати детектори брехні? Чи можна збивати у повітрі літак, котрий захопили терористи й направляють його на місто (населений пункт)? Чи порушує до-пологова діагностика гідність людини? Чи можна клонувати людей? [6, 6].

Відповіді на ці та інші питання можуть залежати від різних аспектів культури та традицій у тій чи іншій країні. Отже завдання науковців (філософів, юристів, богословів, економістів, медиків та ін.) полягає у відповідній розробці і обгрунтуванні своїх пропозицій, а також у проведенні плідних дискусій з прийняттям конкретних рішень та рекомендацій щодо їх втілення в життя.

Література:

1. Абашнік В. О. Пуфендорф Самуель // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. – Х. : Право, 2017. – Т. 2 : Філософія права / ред. С.І. Максимов. - С. 717–721.

2. Абашнік В. О. Якоб Людвіг Кіндратович // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. – Х. : Право, 2017. – Т. 2 : Філософія права / ред. С.І. Максимов. – С. 1105–1108.

3. Абашник В. А. Защита чести граждан в учении о государстве Л. Г. Якоба (1759–1827) // Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава : матеріали XIII Харків. міжнар. Сковородинівських читань (30 верес. – 1 жовт. 2005 р.). – Х. : Прометей-Прес, 2005. – С. 3–9.

4. Abashnik V. A. Jakob, Ludwig Heinrich von (1759–1827) // The Bloomsbury dictionary of eighteenth-century German philosophers. Ed. by Heiner F. Klemme and Manfred Kuehn. – London; Oxford; New York; New Delhi; Sydney: Bloomsbury Academic, 2016. – P. 389–391.

5. Jakob L. H. Philosophische Sittenlehre. – Halle: Hemmerde und Schwetschke, 1794. – [2], [15], [3], 536, [8] S.

6. Pfordten D. von den. Menschenwürde. – München: Verlag C.H. Beck, 2016. – 128 S.

7. Конституція України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.